

Pomogáts Béla

A népköltés és az avantgárd között

- Major-Zala Lajos költészetének egy fejezetéről –

Major-Zala Lajos költészete az avantgárd vonzásában indult, a technika korának emberi világát és közérzetét kívánta kifejezni, dinamikus „antiverseket” hozott létre, amelyek elutasítják a hagyományos képalkotást és költői kompozíciót, megtörik a grammatika szabályrendszerét. „A szavakat – írja *Fémember az áramkörben* című kötetének bevezetőjében – igyekeztem kiszabadítani a grammatika börtönéből, a megszokott sémából. Kivetíteni őket a térbe, a mozgásban új jelentőséget adni nekik. Az írás által rögzített merevséget a nyelven belül feloldani mozgássá, ritmussá. (...) Meglátni, költészetben látni a kitáguló, szűkülő, gyűrűző, vonzó, egymást megsemmisítő és egymást szülő kozmikus-ritmusok fényzőgő villanásait, egy lépéssel közelebb jutni az alkotáson keresztül az igazsághoz. Vagyis felvenni a versenyt a fizikával, s a rideg számok kinyilatkoztató égi jeleire földi félelmeket legyőző emberi jelekkel válaszolni, ha dadogón is. A szemünk előtt és bennünk felnyíló 'hideg' úrt felmelegíteni, lakhatóvá tenni az újra tanult nyelv segítségével.”

Valóban, a modern költészet (vagy ennek néhány irányzata) sokak vélekedése szerint megtörte azt a „humánus beszédmódot”, amelyet a költői kifejezés hagyományosan alkalmazott, illetve célba vett. A technikai civilizációnak az a képe vagy inkább látomása, amely Major-Zala Lajos *Fémember az áramkörben* című (1969-ben megjelent) verseskötetében megjelent a modern civilizáció kihívásaival szembesítette a költészetet, és azokra a veszedelmekre is figyelmeztetett, amelyeket ez a modern, azaz gépi civilizáció és a következőben létrejövő kulturális elidegenedés, vagyis az autonóm emberi személyiség megrendülése okozott. Ezen a ponton, a drámai felismerésnek ezen a pontján ki kellett alakítani a biztonságunk valamiféle művészi eszközét és lelki garanciáját.

Következésképp a költőnek a gépi civilizáció veszedelmes, azaz dehumanizáló következményeinek felismerése során valamiféle humánus lelki (és költői) erőforrást (és poétikai mintát) kellett találnia. A technikai civilizáció elidegenítő és értékromboló hatása ellen küzdve Major-Zala Lajos költészete a magyar népi hagyományok és a magyar népi hagyományban testet öltő lelkeség értékvilágát fedezte fel: ezeknek a hagyományoknak a feltárásával és alkotói felhasználásával kívánta humanizálni a modern embert körülvevő – az elidegenedés forrását jelentő – gépi világot. A magyar népi kultúra örökségének költői felhasználására Erdélyi Zsuzsanna apokrif imádságyűjteménye (*Hegyet hágék, lőtőt lépék*, Budapest, 1976, eredetileg az Új Írás című folyóirat 1970-es évfolyamában) indította, ezeknek az imáknak a nyomán írta (1971-es) *Imátlan ima* című kötetét. „Akárhányszor – olvasható a kötet bevezetésében – agyam gondolati kapcsolatot keres e századok homályából lassan kitapintható vezetékekhez, mindig megrázza idegeimet a népi képzelet nyelvi, tematikai, hangulati telítettsége, vigaszkereső tragikuma, létünkbe sűrített magasfeszültségű valósága. Nagykorúságának minden igényével és bizonyítékával.” A modern kor túlságosan technicizált világának humanizálása érdekében mozgósította a testi szerelem szenvedélyét is, így *Csonton virág és Katarzis* című kötetei szerint a férfi és a nő kapcsolatában találta meg azt az erőt, amely képes megőrizni az emberi nem természeti lényegét.

Maradjunk most a népi imádsághagyomány értékeinek személyes felfedezésénél és költői felhasználásánál, annál is inkább, mert a huszadik század magyar költészete igen sok bizonyítékot szolgáltat arra, hogy a modern, de mondhatom így is: az avantgárd költészet nagyon is eredményesen aknázza ki a népi hagyományokban rejtőző költői erőforrásokat. Különösen így történt ez a magyar avantgárd költészet kezdeténél, például Kassák Lajosnál és körénél, ők ugyanis nemcsak a német expresszionizmusban vagy az olasz futurizmusban találtak ösztönző mintákat, hanem a magyar népi tradícióban: a népdalok és népballadák poétikájában és kifejezőmódjában is.

Az avantgárd mozgalmak az állandó kísérletezés és újítás alkotó lázában születtek, alakulásukban mindazonáltal a kulturális örökségnek is szerep jutott. Élénk érdeklődést mutattak olyan művészeti értékek, területek és korszakok iránt, amelyek nem kapcsolódtak közvetlenül az európai művelődés fejlődéséhez, ennek antik, reneszánsz és klasszicista hagyományaihoz. Az ősi, egzotikus és primitív kultúrák, a folklór és az archaikus népi tradíciók ihlető szerepet tölthettek be a modern irodalom és művészet fejlődésében és irányzataiban. A népművészet ősi, eredeti karaktere már Rousseau-nál és Herdernél a művészi ideál rangjára emelkedett, a korai romantika fedezte fel az egzotikus kultúrák, az Európán kívüli civilizációk ösztönző hatását. A primitív művészet kultusza a századvégtől kezdve az új művészi ideológiák szerves része volt, s meghatározó szerepet játszott az avantgárd elméleteiben és törekvéseiben is. A primitívek iránti érdeklődésben a hivatalos művészet, az „atelier”-irodalom, az üzletté vált mesterség ellen fellépő lázadás öltött alakot. A művészet, az irodalom forradalmárai meg voltak győződve arról, hogy a műtermekben születő alkotások már nem fejezik ki azt a teremtő gesztust, amely az alkotó folyamat lényege. Ezért a „hivatalos” irodalom és művészet műhelyeiben, úgymond, az alkotás mozzanata helyett előtérbe került a mesterség mozzanata. A primitív szobrászok, festők vagy költők művei ezzel szemben még az alkotó személyiség és a létrehozott tárgy vagy szöveg autentikus egységét tükrözték.

Ismertek Rimbaud híres sorai: „A modern költészet és festészet ünnepelességét neveltségnek tartottam: az idióta festményeket szerettem, a túlrajzoltakat, a vázlatosakat, a szélhámosok vásznait, a cégtáblákat és a népi illusztrációkat; a már nem divatos irodalom tetszett nekem, az egyházi latin, a helyesírással és fennkölt stílussal keveset törődő erotikus könyvek; nagyapáink regényei, a tündérmesék, gyerekkönyvek, régi opera-librettók, az ízetlen versikék és a naiv rigmuskok.” Ebből a közérzetből és meggyőződésből eredt az a figyelem, amely a modern művészet előfutárainál nyilvánult meg az ősi és primitív művészet: a keleti és praehellén szobrászat, az ősi barlangrajzok, a korai gótikus festészet, a barbár költészet iránt. És ebből fakadtak azok a törekvések, amelyek a „romlatlan” és „ősi” hagyományokat akarták folytatni, illetve felújítani: a praeraffaeliták kézművészéskultusza, a szecesszió folklorizmusa, Gauguin egzotikus és Henri Rousseau naiv festészete, majd a többi primitív: André Bauchant, Emile Blondel, Camille Bombois, Louis Déchelette és Gertrude O’Brady kísérletei.

Az avantgárd mozgalmak értékrendjében valójában tovább növekedett a primitív és archaikus művészetek rangja, szerepe. Az afrikai, ausztráliai, óceániai és praekolumbiánus művészet, a néger és indián szobrok, a gyermekrajzok, az infantilizmus, a naivizmus, a primitivizmus ekkor lettek a modern európai törekvések forrásaivá. Picasso a Milői Vénusz-nál is szebbnek tartott egy néger plasztikát, Apollinaire az óceániai és guineai bálványok „krisztusi” formáiról énekelt, Tzara már 1918-ban megírta nevezetes tanulmányát a néger költészetéről (*Notre sur la poésie nègre*), Iwan Goll a többi között a primitív népek (*Cinq continents*), Blaise Cendrars pedig az afrikai néger költészetéből (*Anthologie nègre*) szerkesztett antológiát. Az egész modern művészet: Picasso, Léger, Lipchitz, Brancusi, Klee, Miró és még annyi más mester hódolt a primitív alkotások autentikus formája és kifejező ereje előtt.

Nyilvánvaló, hogy mindezek a művészek és irányzatok kívülről, a modern műhelyek, technikák és formák rendkívül bonyolult és összetett világa felől közeledtek a primitív és archaikus művészetekhez. A komplex és differenciált formák teljes birtokában érezték nosztalgiát a naiv alkotások, a természetes gesztusok, a kezdetleges technikák iránt. Illetve az alapvető és összegző formák kutatása során jutottak el ahhoz az archaikus vagy egzotikus művészetekhez, amelyek végsőkéig leegyszerűsített, mágikus és idolitikus formáiban, absztrahált, nonfiguratív alakzataiban találták meg a törekvéseikkel analóg eredményeket. Hosszas formai és technikai fejlődés után, a mesterség szabályainak fölényes ismeretében fedezték fel a kezdetleges formák ősi jelképes erejét. Az egzotikus és primitív művészet termékei sajátos átalakuláson mentek át, elveszítették eredeti szerepüket, s a korszerű kifejezési módok összefüggésrendszerébe helyezve merőben újszerű jelentést nyertek. Az ősi és primitív művészet ennek során az avantgárd általánosabb jelrendszeréhez igazodott, a népművészet és a népköltészet formái, hagyományai a felhasználás során modern művészi élményekkel és üzenetekkel teltek meg. A felfedezésnek, az alkalmazásnak és az átalakításnak ebből az egységes, következetes folyamatából jött létre az avantgárd művészet és irodalom folklorizmusa.

A magyar avantgárd végigvitt fejlődésnek és lezárt korszaknak tekintette az irodalmi népiességet, és természetesen elutasította a népnemzeti iskolát (ahogy elutasította a konzervatív népiességgel szembefordult nyugatos irodalmat is). A primitív népi művészetet azonban megbecsülte, elemi esztétikai gesztusnak tekintette, az egyszerűségben és közvetlenségben keresve a művészi igazságot, sőt monumentalitást. Az avantgárd hívei (a magyar avantgárd hívei is) egyszerre primitívnek és monumentálisnak érezték a hagyományos népművészetet, a népköltészet és a paraszttzene eredeti értékeit. A *Tett* és a *Ma* írói, elsősorban Kassák, nagy elismeréssel vették körül Bartók Béla népdalgyűjtő tevékenységét. A *Ma* 1918-ban Bartók-számában Náray Miklós határozta meg a népdalgyűjtés és a paraszttzene művészi jelentőségét. Bartók, szerinte, jellegzetesen magyar, de nem igazán népies zeneszerző, akinek munkásságát élesen el kell választani a tizenkilencedik század népies magyar zenei hagyományaitól, sőt attól a nemzeti stílustól is, amelyet Liszt Ferenc néhány műve képviselt. A paraszttzene, amely Bartók munkásságának forrásul szolgált, ősi és eredeti zenei nyelvet adott, olyan nyelvet, amely a primitív művészetek archaikus formanyelvével rokon. Az avantgárd zenekritikusa a magyar és kelet-európai paraszttzenét ugyanolyan elemi formának tekintette, mint a francia avantgárd művészei az egzotikus és primitív kultúrák művészi termékeit.

A paraszttzene és a népdal az ősi egyszerűség és monumentalitás példájának tetszett az avantgárd hívei előtt, egyszerűsége a közösségi művészet példájának, amely elemi szinten fejezte ki egy emberi kollektivitás érzéseit és törekvéseit. Minthogy ők maguk is olyan művészetet akartak teremteni, amely személyes voltában is közösségi jellegű, és amely egyszerűségében is a monumentalitás hatását éri el, szívesen fordultak ösztönzését a népköltészet primitív, archaikus formai hagyományaihoz. A korai magyar avantgárd líra gyakran használta és idézte fel a népköltészet szerkezeti megoldásait, jellegzetes nyelvi fordulatait és szóképeit, néhány sor erejéig akár a hangsúlyos verselést. Nemcsak a magyar népköltészetet tekintette forrásnak, hanem az egzotikus és primitív népek költészetét is. Ezek a törekvések rendre megtalálhatók voltak Kassák Lajos és talán még inkább a magyar avantgárd költészet „kismesterei”, így György Mátyás, Komját Aladár, Sinkó Ervin, Simon Andor és a fiatal Déry Tibor költészetében. És természetesen megtalálhatók a fiatal Illyés Gyula avantgárd és folklorisztikus hagyományokat szintetizáló lírájában, József Attila népdalformákba szurrealisztikus képeket elhelyező költészetében vagy később Juhász Ferenc archaikus népi szövegemlékeket szurrealisztikusan kezelő költői eposzaiban.

Hasonló formaképző eljárásoknak és hagyományidézésnek vagyunk tanúi Major-Zala Lajos költészetében, kivált

az imént említett *Imátlan ima* című kötet verseiben. A kötet versanyaga, miként erről már szó volt, Erdélyi Zsuzsanna apokrif népi imádsággyűjteményének anyagára épül, általában az apokrif imák személyes szövegvariációja, nem egyszer modernizálása, vagyis modern szellemiségű parafrázisa: személyes átírata. Ezt fejezi ki az a közlésforma is, amely a kötet páros lapjain az eredeti (többnyire az *Új Írás* című folyóirat 1970 szeptemberi számában olvasható) imaszövegeket, páratlan lapjain pedig a Major-Zala-féle átiratokat adja közre. Igen tanulságos az, hogy ezek a parafrázisok miben és milyen mértékben változtatják meg az eredeti ima szövegét.

Az átiratok eléggé általános változata az eredeti imaszöveget oly módon alakítja át, hogy ez a szöveg erősen biblikus kötődését feloldva azt általánosabb jelentéssel ruházza fel. Ilyen például az *Ima létünkért* című költemény. Ennek Erdélyi Zsuzsanna gyűjtése, nevezetesen az *Esti ima* című népi imádság az alapszöveg. Ez az alapszöveg a következő:

...Mikor az Urjézus a földön járt,
Jaruzsálembe' szállást nem tanát'.
Bemenvén egy házba, vendégfogadóba:
„Dicsértessék a Jézus!
Nem annának-e az Urjézusnak az ő érdeméén szállást?”
„Honne annék az Urjézusnak az ő érdeméén szállást,
Van nékem házam,
Három vetett ágyam,
A legszebbikbe fektetem az Urjézust.
A fejnél kel a Nap,
A lábánál a Holdvilág,
Az úgy tündöklük, mint a világ.”

Ugyanez a szöveg Major-Zala Lajos *Ima létünkért* című szövegváltozatában, költői parafrázisában a következőképpen bővült és módosult:

Mikor az Úrjézus a Földön járt
A Földön szállást nem tanát
újra járt
újra nem tanát
„Dicsértessék a Béke
adnak-e valakinek az érdemeiért szállást?
lelke nagyságáért?
szíve tisztaságáért?
emberségének emberségéért?
„adnak
három ágyat
vagy száz ágyat
három terített asztalt
száz telített asztalt
bárpultokon whiskyt
a rogyásig whiskyt
gyönyört százat
telhetetlenségi vágyat
százat
adnak
három dicsőséget
szavának száz hitelességet”
„érdemeiért?”
„érdemeiért
ha érdemei a börzén jegyeztetnek
lelke nagysága páncélszekrényekben őriztetik
szíve tisztaságáért a biztosító felel
emberségének embersége pedig
pártújságok lapjain magasztaltatik
fejénél kel a Nap

lábánál a Holdvilág
 az úgy tündöklök mint a világ
 fémtükörben
 villogó kerek gondolatiramában
 érzelmek küllőpattanásában
 ha szívabroncsok szakadoznak
 a tengelytörésű létben
 várószobák körömrágásában
 mélylélektan szeméttől búzó oltárlépcsőin
 ahol szósámánok psyché-áldozataikat mutatják be
 profítéhú agysejtjeik imádságos borzongásában
 szívük zizegő csekkapjainak jólét-ütemére
 fejénél nyugszik a Nap
 lábánál a Holdvilág
 az úgy elsötétül mint a világ...

A szövegbővítés feladata érzékelhetően az volt, hogy a modern világ tapasztalataival és élményeivel egészítse ki az eredeti primitív „népi” imát. Ez a szövegbővítés olyan elemekkel tette gazdagabbá az eredeti textust, amelyek jellegzetesen a modern világ rekvizitumai közül valók. Az archaikus szöveg modern parafrázisa ugyanakkor szemben áll az eredetivel: nem kiegészíti, hanem ellentételezi a népi imahagyományban alakot öltő világképet és szellemiséget. Az eredeti szöveg a maga ősi egyszerűségében egyféle naiv, következőképp kiegyensúlyozott világképet mutat, amely természetesen nem kérdőjelezi meg azt az erkölcsi rendet, amelyet a vallásos érzés és közelebből az Evangélium kialakít, ezzel szemben a parafrázis a modern világ kihívásai között élő ember drámai tapasztalatait és zaklatott közérzetét idézi fel: a természetes lelki békével szemben az örök kielégületlenséget, a társadalmi szférában tapasztalható szociális, erkölcsi és lelki konfliktusokat, azt a nyugtalanságot, amelyet a huszadik század világában tájékozódó embernek kell elszenvednie zaklató tapasztalatait és felismeréseit nyomán. Ilyen módon a költői parafrázis a szöveg eredeti intencióival éppen ellentétes szellemiséget mutat.

A Major-Zala-féle parafrázisnak természetesen vannak poétikai következményei is. Az archaikus folklóranyag és a modern, közelebből az avantgárd nyelvhez illeszkedő mozzanatok együttese hozza létre azt a poétikát, amely korszerű módon fel tudja használni és újszerű jelentéssel képes kiegészíteni a népköltészeti anyagot. Az archaikus imaszöveg valójában a modern költői ihlet indító ihletét, mondhatnám így is: „költői kifutópályát” jelenti, megindítja azt az alkotó folyamatot, amelynek következménye a változatosan tagozott, retorikájában és poétikájában jellegzetesen avantgárd hagyományokat követő költemény. Major-Zala Lajos mindezzel olyan költői művet hozott létre, amely eredendően személyes, kifejezetten az ő személyes költői attitűdjéből következik, egyszersmind illeszkedik egy huszadik századi magyar költői hagyományhoz, ahhoz az avantgárd folklorizációhoz, amely Kassák Lajos költészetétől kezdve a fiatal Illyés Gyula expresszionista líráján és József Attila „népi szürrealizmusán” keresztül Juhász Ferenc szürrealisztikus folklorizációjáig ível. Mindez a modern magyar költészet egy nagy lehetősége és fontos teljesítménye volt.

